

BORBÉLY Anna

HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont
Budapest, Magyarország
borbely.anna@nytud.hu

LONGITUDINÁLIS KUTATÁS A KÉTNyelvűSÉGRŐL (1990–2021)

Longitudinal research on bilingualism (from 1990 to 2021)

Longitudinalno istraživanje dvojezičnosti (1990–2021)

A tanulmány egy longitudinális kutatást mutat be, amely a kétnyelvűség összetettségének és időbeli dinamikájának a felderítését tűzte ki célul. Az adatok egy magyarországi román településen, Kétegyházán, négy terepmunka (1990–2000–2010–2021) során lettek összegyűjtve. A feldolgozás a szociolingvisztika elméleti és módszertani kereteinek fejlődésével összefüggésben történt és történik. A harminc év során kiépített korpusz összesen 408 dokumentált egységet tartalmaz. Ezen belül húsz személlyel 1990-től összesen négy alkalommal készült hangfelvétel (80 dokumentált egység). A bemutatásra kerülő eredmények az eltelt három évtizedben regisztrált kétnyelvűségi és az azzal összefüggő társadalmi változásokra vonatkoznak.

Kulcsszavak: kétnyelvű közösség, kétnyelvű egyén, változásvizsgálat, megismételt kutatás, magyarországi románok

Elméleti és módszertani keretek időbeli változása

Arisztotelésznek tulajdonítják azt a gondolatot, mely szerint *ha meg akarsz érteni valamit, figyeld a kezdetét, és kövesd a fejlődését*. A kétnyelvűség kezdetét és fejlődését „megérteni” egy közösség nyelvi gyakorlataiban, egyéni megfigyeléssel és hangrögzített beszélgetésekkel Kétegyházán¹ 1990-ben kezdtem

¹ A magyarországi településen a 2011. évi népszámlálás szerint a lakónépesség 3808 főből állt, és közülük 1050 fő a román nemzetiségre, a román anyanyelvűre, a családi, baráti közösségben ►

el. A longitudinális szociolingvisztikai kutatás keretében részben ugyanazokkal a román–magyar kétnyelvűekkel készült beszélgetések azt a célt szolgálták, hogy kiderítsem, mi jellemzi a kétnyelvűek nyelvi gyakorlatait, mi a viszonyuk a nyelvekhez, milyen szerepet töltenek be identitáskonstrukcióikban, és hogy mindezek milyen változásokon mennek át 10–20–30 év alatt. A tanulmányban a longitudinális és a bilingvizmusra (a továbbiakban LB) vonatkozó kutatás bemutatását az a törekvés vezérli, hogy ismertté tegye: a valóságosidő-vizsgálatokból kapott kutatási eredmények széleskörűek és dinamikusak – ellentétben a látszólagosidő-vizsgálatokkal (vö. életkori csoportok eloszlása).

Az LB-kutatást – megtervezésétől napjainkig – a szociolingvisztikai és kétnyelvűségi elméletek határozták meg. Eckert (2012) megállapítja, hogy a társadalmi jelentésnek a szociolingvisztikai variációban történő kezelése az elemző gyakorlatok három hullámában történt meg. A variációs vizsgálatok első hulláma összefüggéseket mutatott ki a nyelvi változók és az olyan makroszociológiai kategóriák között, mint a társadalmi-gazdasági osztály, a nem, az etnikum és az életkor. A második hullám etnográfiai módszereket használt fel, hogy feltárja azokat a helyi kategóriákat és konfigurációkat, amelyek ezekben a tágabb kategóriákban élnek, illetve azokat alkotják. A variáció mindkét hullámban a társadalmi kategóriákat jelölte ki. A harmadik hullám elmélete szerint (i) a variáció robusztus társadalmi szemiotikai rendszert alkot, amely potenciálisan kifejezi az adott közösség társadalmi vonatkozásainak teljes körét; (ii) a változók jelentése nincs meghatározva, a stílusok kontextusában/kontextusából nyerhető ki, és (iii) a variáció nem egyszerűen tükrözi, hanem felépíti a társadalmi jelentést, és ezáltal a társadalmi változások egyik felhajtó ereje (vö. Eckert 2012, 87). A harmadik hullám lényegében az új/kritikai szociolingvisztikai kutatások elméleteit, irányait, terminusait jelöli ki (vö. Gal 2018, 101). Eszerint a variabilitás a nyelv alapvető jellemzője, társadalmi szemiotikai rendszer, amely a közösség társadalmi vonatkozásainak teljes skáláját képes kifejezni. És mivel ezek a társadalmi vonatkozások folyamatosan változnak, a változók nem lehetnek konszenzusos markerei a rögzített jelentéseknek; éppen ellenkezőleg, legfőbb tulajdonságuk az *indexikus változékonyság*

-
- ▶ használt román nyelvre utaló kérdések legalább egyikére igennel válaszolt (KSH). A magyarországi román területi nyelvváltozatok három csoportja határozható meg, melyek az országhatár túloldalán élők beszédével mutatnak hasonlóságot. A bihari (Nagyvárad környéki) típust a Hajdú-Bihar megyei településeken (pl. Bedő, Körösszakál, Körösszegapáti) és Méhkeréken beszélik. Az Arad környéki típust zömmel a Békés megyei településeken beszélik (pl. Elek, Gyula, Kétegyháza). A bánáti (Temesvár környéki) típusba tartozik a Békés megyei Battonya és a Csongrád megyei Magyarcsanád (Borbély 2013, 36–37).

ság (mutabilitás) (vö. Eckert 2012, 94). Gal (2018, 101–126) a korábbi és a mai szociolingvisztikai kutatások különbözőségeit elemezve megemlíti, hogy a *regiszter* újrateoretizálódott, kibővült ahhoz viszonyítva, ahogy ezt a fogalmat a korábbi munkákban használták. A kutatók figyelme olyan modellek létrehozásának folyamatára irányult (Silverstein 2003), mint a *regiszterképzés*: arra a metaszemiotikai eljárásra, amely által egy kulturális modell létrejön, ahogy a nyelvhasználók egyes csoportjai felismerik a tipizált beszélőnek, helyzetnek, beszédváltozatnak és értékeknek az indexikus asszociációit. A nyelvi változásra utalva hozzáteszi: „Állandóan újszerű regiszterek konstruálódnak, míg mások eltűnnek” (Gal 2018, 106).

Az LB-kutatás kerete és időbeli változása

Az LB-kutatás megtervezése az aktuálisan elérhető szociolingvisztikai és kétnyelvűségi elméletek hatására történt. A vizsgálat felölelte a következő témákat és jelenségeket: a társadalmi és nyelvi variabilitás, illetve változás összefüggései; a közösségi nyelvcsere és egyéni nyelvvesztés; a kétnyelvűség beszédbeli jelenségei (pl. kódváltás, stílus). Az irányadó kutatási keretek Haugen (1950), Weinreich (1953), Fishman (1965/2000), Gumperz (1970, 1982), Labov (1982, 1988), Gal (1979), Kontra (1987, 1990), Réger (1980, 1988), Grosjean (1982), Göncz (1985), Hamers–Blanc (1989) munkái voltak (Borbély 2001). Az érdeklődés a továbbiakban a nyelvi viselkedés dinamikája irányától (Labov 1994), a nyelvcsere modellezésén át (Hamers–Blanc 1989/2000) a kétnyelvű beszédmódig (Grosjean 1995, 2004) bővült. Ezt követték az egyéni narratívák: a nyelvi ideológiák (Gal 1978; Bartha 1999; Woolard 2008), az identitás (Pavlenko–Blackledge szerk. 2004), a kulturális sztereotípiák (Gal 2018), a nyelvi emlékek (Hammersley–Atkinson 1983), a fenntarthatóság (Bastardas-Boada 2014; Borbély 2015a, 2015b) és a pozitív pszichológia (Oláh 2012) hatására a pozitív nyelvészet (Borbély 2016) kérdései.

Az LB-kutatást a négy terepmunka (T1, T2, T3, T4) adatgyűjtései határozzák meg. A T1234 minta felnőttekből (panelkutatás), gyermekekből (trendkutatás)² és tanárokból (kérdőíves felmérés) áll. A velük készült vizsgálatok részben

² A *trendkutatás*ban különböző csoportokat vizsgálunk egyazon populációból különböző időpontokban (tehát az adatközlők nem azonosak az első adatgyűjtésbe bevont adatközlőkkel). A *panelkutatás*ban ugyanazon beszélőkkel végzünk kutatást különböző időpontokban (tehát az adatközlők minden időpontban ugyanazok) (Borbély 2014, 149–151).

vagy egészben eltérnek. A felnőtt minta adatközlőivel³ készült egyórányi hangrögzített dominánsan román nyelvű, illetve román–magyar kétnyelvű *szociolingvisztikai interjú* (vö. Labov 1988). A szociolingvisztikai interjú részei: (a) irányított beszélgetés, (b) nyelvhasználati interjú, (c) nyelvtudást mérő önértékelő teszt és (d) szóteszt. A labovi stílusvizsgálatok módszerét hasznosítva lettek a kérdések az interjúban megfogalmazva és megválaszolva. A közösség mindennapi román nyelvi gyakorlataihoz *közeli* beszédstílus interjúbeli megjelenését három alapvető technika felhasználásával igyekeztem elérni: a labovi „érintőleges témaváltással” és a beszélgetés témáinak kiválasztásával, illetve a közösségben használt román beszélt nyelv/változat alkalmazásával. Az irányított beszélgetés módszere (a kérdőíves módszerrel ellentétben) teret nyújt az adatközlőnek, hogy saját megfogalmazásában mondja el gondolatait és ne csupán az előre megfogalmazott *a priori*⁴ kategóriák szerint válaszoljon. Az adatok feldolgozása így időigényesebb és bonyolultabb, a válaszok a kutatót viszont olyan ismeretekhez is juttatják, amelyekre a kutatás megtervezésekor nem gondolt.

Terepmunka éve	Felnőttek	Gyermekek	Tanárok	A T1-es felnőtt minta azonos adatközlői
1990 (T1)	102	50	8	–
2000 (T2)	71	38	–	42
2010 (T3)	58	38	9	33
2021 (T4)	34	–	–	20
Összesen: 408	265	126	17	–

1. táblázat. A T1234 minta⁵

Az 1. táblázat azokat az adatközlőket foglalja össze, akikkel a négy terepmunka során valamilyen dokumentálható adatgyűjtés (szociolingvisztikai interjú, teszt, kérdőív) készült (N = 408). Nem szerepelnek azok az adatközlők, akikkel

³ Az adatközlő azt a beszélőt jelöli, aki a kétegyházi közösség tagja, a vizsgálat résztvevője, a hangrögzített beszélt nyelvi korpusznak (a terepmunkás-kutatóval/a szerzővel együtt) a megalkotója.

⁴ Coşeriu szerint az elmélet mindig a valóság elmélete és nem *a priori* konstruktum (vö. Saramandu 1996, 164).

⁵ Az 1. táblázat összes sorában szereplő értékek minőségileg nem minden esetben ugyanazt az értéket jelentik (vö. panelkutatás vs. trendkutatás).

a terepmunkák során a település különböző helyszínein és eseményein beszélgettem vagy megfigyeltem őket, így szolgáltatva a kutatáshoz kvalitatív adatokat.

A T1-es felnőtt minta értelmezett volt, a kiválasztás az életkor, a nem és az iskolázottság szerint történt. További szempont volt, hogy a minta minél nagyobb legyen, hogy a kutatás többszöri megismétlésekor minél többen elérhetőek legyenek. A T2, T3 és T4 adatközlőknek a kiválasztásakor szempont volt a panelkutatás módszere szerint, hogy az adatközlők megegyezzenek az első és további terepmunka adatközlőivel (vö. 1. táblázat, 5. oszlop). Az újabb adatgyűjtésekbe (T2, T3 és T4) további (új) adatközlőket is bevontam. Például T2 idején 42 beszélő a T1-es mintában (102) is szerepelt, és további 29 személlyel készült interjú (lásd 1. táblázat, 3. sor). Ez utóbbiakat úgy választottam ki, hogy az életkor, a nem és az iskolázottság tekintetében a T2 és T3 adatgyűjtéskor el nem ért T1-es adatközlők adataival minél hasonlóbbak legyenek. Húsz felnőtt adatközlővel tudtam négyszer interjút készíteni, így csupán ez a hanganyagkorpusz kb. száz órát tesz ki. A gyermekek mintáját (N = 126) a terepmunkák évében a kétegyházi román iskola felső tagozatosai alkották (trendkutatás). Készült továbbá 1990-ben és 2010-ben kérdőíves felmérés a román nemzetiségi iskola tanáraival is (N = 17). A gyermekekkel készült hangfelvételek egy rövid beszélgetésből és egy 100 képet vagy rajzot megnevező szótesztből álltak (Borbély 2002). A tanárok pedig egy 32 (nyílt és zárt) kérdést tartalmazó kérdőívet töltöttek ki írásban az iskolai nyelvhasználat, a gyermekek nyelvtudása, valamint a román nyelvoktatás témakörében.

A kétegyházi közösséget érintő valóságosidő-változások

Az LB-kutatásban az idő múlása több síkon is tetten érhető, hiszen 1990-től napjainkig változásokon ment át a társadalom, a közösség, a beszélők (köztük a kutatás résztvevői, beleértve a kutatót is), ugyanúgy, mint az adatok és jelenségek feldolgozását és értelmezését szolgáló szociolingvisztikai elméletek és módszerek (lásd fent). A településen tapasztalt *társadalmi és gazdasági változások* között említendő meg, hogy T1 időszakának elején még a falu központjában állt az a vörös csillagos szovjet emlékmű, amely ma már a település egykori lakosai közül azoknak állít emléket (név szerint), akik az első vagy a második világháborúban haltak meg. A termelőszövetkezet privatizációja elkezdődött, így a lakosság egy része még itt dolgozott, illetve a közeli településekre járt naponta dolgozni. 2000-re (T2) a lakosság meghatározó része inaktív (munkanélküli, öregségi vagy rokkantnyugdíjas). Magyarország 2004-től az Európai Unió tagja. T3 alatt, 2010-ben a fiatalok egy része az EU-ban talált munkát.

2021 (T4) a mobiltelefon, az internet és a koronavírus tematikájával bővült. A 13 magyarországi *nemzetiséget*, köztük a románokat érintő változás, hogy a Magyar Országgyűlés 1993. július 7-én elfogadta a kisebbségi törvényt (legújabb változata, a nemzetiségi törvény 2012. január 1-jén lépett hatályba). Egyik eredményeként 1994-ben alakultak elsőként kisebbségi önkormányzatok⁶ településeken, fővárosi kerületekben, fővárosi és országos szinten. Az első világháborút követő időszakról egészen 1949-ig a településen román nyelven/nyelvet oktató *iskola* nem volt. Ennek és más társadalmi és közösségi tényezők eredményeként, napjainkban a román iskolába járó gyermekek úgy kezdik az iskolát, hogy otthon szinte csak magyarul beszélnek. A *nemzetiségek kulturális életével kapcsolatos változások* között említem meg, hogy T2 idejére a helyi román civil szervezet, a Kétegyházi Román Egyesület megalakította román énekkarát, román táncatórt szervez. Lényeges változás, hogy a román ortodox templomban a T1 idején szolgáló magyarországi román papot T2-től egy romániai pap váltotta, aki napjainkban is itt szolgál.⁷ A pap a román nyelv romániai változatát beszéli. Ideérkezésekor nem tudott magyarul, s nem ismerte a kétegyházi románt sem, ami esetenként a kölcsönös érthetőség elé akadályokat gördített. T3 idejére a pap megtanult olyan szinten magyarul, hogy közte és a románul nem tudó vagy megszólalni „bátortalan”⁸ kétegyháziak között meglévő kommunikációs nehézségek megszűntek.

A terepmegfigyelések szerint a kétegyházi román nyelvi gyakorlatok, mint a román identitás elsődleges kifejeződései T1 idején általánosak voltak a település egészében. T2 idején a román nyelv használata már nem általános. A megfigyelések igazolták, hogy a családi udvaron románul beszélő kétegyháziak *az utcára lépve* magyarra váltottak. T3-ra a magyar nyelv térnyerése a településen egyre inkább általánossá válik. A változás napjainkig tart, az egyre kisebb számú közösségi kötődésű kétegyháziak (idősek és leginkább férfiak) T4 idején is az utcán találkozva románul beszélnek. Ezekben a beszélőkben a román nyelv pozitív érzelmeket vált ki: *örülök, ha Magyarországon románul*

---

⁶ A jelenséget egy további új keletű szó, az *etnobiznisz* jelöli (Joó 2010).

⁷ 1990-ben a Magyarországi Román Ortodox Egyház vezető szerve a vikáriátus volt, melynek élén magyarországi román egyházi vezető, a vikárius állt. T2 idején (vagyis 1999-től) már püspökség irányítja ugyanezt az egyházat, Romániában kinevezett püspökkel az élén.

⁸ *Bátor vagyok, hogy románul beszéljek* – mondta egy magyar iskolát végzett beszélő, amikor azt a történetet mesélte el, hogy a romániai román beszédpartnerekkel ő beszélt románul és nem az a kollégája, aki bátortalan volt ezt megtenni, bár tizenkét évig járt román iskolába (T4, 1951, nő, 16 osztály).

*szólítanak meg*⁹ (T4, 1950, férfi, 12 osztály). Ezzel párhuzamosan visszaszorulóban vannak a többség felől érkező és a román beszédre irányuló negatív megjegyzések, melyek a két ország viszonyától függően hol feléledtek, hol lecsendesültek (Trianon, falurombolás, 1989-es romániai események stb.). T1 idején az idősebb beszélők említették, hogy az olyan megjegyzésre, mint: *beszélj magyarul, hisz magyar kenyeret eszel*, részükről passzivitás volt a válasz. T2 és T3 idején már egyes román származású fiatalok, akik magyar identitásúak, a következő megjegyzéssel indokolták, hogy miért nem beszélnek ősük nyelvét: *magyarul beszélünk, hisz magyar kenyeret eszünk*. T4 idején aktuális esetekről az erős közösségi kötődésük tesznek említést (pl. ha románul beszél, megjegyzik: *eltört a nyelved*), többségben a múlt századi 60-as, 70-es, 80-as évtizedekben történt, személyüket, rokonaikat ért negatív történeteket mesélik újra. Nyelvi emlékeik között még helyük van.

Kutatási eredmények a változásról

Elsőként közösségi szinten, majd egyéni szinten mutatjuk be, hogy miként mérhető (lásd közösség) és miként értelmezhető (lásd egyének) a fenntarthatóság jelensége (Bastardas-Boada 2014) a nyelvcsere folyamatában.

A változás tettenérése közösségi szinten (20 év, T1 és T3 minta)

Az LB-kutatás a román–magyar nyelvcsere szociolingvisztikai vizsgálataként lett tervezve (Borbély 2001). A kutatás keretét az a szociolingvisztikai elmélet adta, amely szerint a nyelvi variabilitás és változás a társadalmi összefüggések függvényében értelmezhető (lásd pl. Chambers 2009; Fishman 1971; Kontra szerk. 2003; Labov 1994). A gazdasági, politikai és társadalmi változások hatással vannak a többségi társadalom, valamint a nemzetiségek nyelvi variabilitására és változására. A nyelvcsere a kétnyelvű közösségekre jellemző nyelvi változás, mely akkor következik be, ha a beszélőközösségek tagjai egymás között is a többségi nyelvet beszélik saját közösségi nyelvük helyett. Ez okból kutatásakor a beszélőközösség, azon belül a különböző csoportok és az egyének nyelvi viselkedésének variabilitására és változására szükséges összpontosítani. Labov (1994, 83) szerint a valóságos időből nyert adatok értelmezéséhez szükség van egy olyan modellre, amely megmutatja, hogy (1) az egyének hogyan változnak vagy nem változnak életükben, illetve (2) a közös-

⁹ A tanulmányban idézett interjúrészek (a 8. lábjegyzetbeli idézet kivételével) román nyelven hangzottak el és a szerző magyar fordításai.

ségek hogyan változnak vagy nem változnak az idő múlásával, és hogy (3) mi következik ezek kombinációjából. A vizsgálatban a nyelvcsere elméleti keretét Hamers–Blanc (1989, 176) egydimenziós modellje adta. Eszerint a nyelvcsere folyamatában először az egynyelvűség a jellemző a csoport eredeti nyelvén, majd a kétnyelvűség érvényesül a nemzetiségi nyelv dominanciájával, ezt követi az a kétnyelvűség, amelyben a többségi nyelv dominanciája a jellemző, amit az újabb egynyelvűség követ, a többségi nyelv kizárólagos ismerete és használata. A húszéves (T1–T2–T3) adatok birtokában már a fenntartható kétnyelvűség (FK) modelljének felállítása motivált (Borbély 2015a, 2015b). Az eddigi szakirodalom a közösségi kétnyelvűséget dichotomikusan regisztrálta: stabil vagy instabil. Egy harmadik lehetőség az instabil állapottal párhuzamosan kialakuló FK. A FK a kétnyelvűségnek az a típusa, ami a nyelvcsere folyamatával párhuzamosan a közösségek, illetve az egyének összehasonlításakor kimutatható, és addig érvényesül, amíg a nyelvcsere az adott közösségben be nem fejeződik, tehát a közösségben nincs egyetlenegy kétnyelvű beszélő sem (Borbély 2014). A kétnyelvű egyének közötti variabilitás és az egyénen belüli változás elemzése két módszer bevezetésével történt (skála és klaszterek). A klaszterelemzés egy új eredménnyel egészíti ki eddigi tudásunkat. Eszerint a változásmozgás dinamikájának van egy határa, ami a nyelvcsere visszafordíthatósága szempontjából döntő jelentőséggel bír. Ez a határ jelzi, hogy meggyengül a változás dinamikai lendülete, ennek következtében a nyelvcsere folyamata abba a fázisba jut el, amelyben a folyamat visszafordíthatatlanná válik. Egy-egy klaszterbe azok a megfigyelések (T1, T2, T3) kerültek, amelyek esetében hat nyelvészociológiai változó értékmintázatai hasonlóak. A változók egyik része a nyelvekhez kapcsolt gyakorlatokra és kötődésekre vonatkoztak a családban, az egyházban, illetve az írás-olvasás szerint; a változók másik része pozitív megítélésekre vonatkoztak: a román nyelvtudásra, a nyelvi attitűdökre és az etnikai identitásra (N = 13 kérdés, lásd Borbély 2015b, Melléklet). A klaszterelemzés eredményeiből kiderült, hogy a három terepmunka során gyűjtött megfigyelések (N = 181) hét homogén alcsoportba, ún. FK klaszterbe rendezhetők (FK1–FK7). Az FK1 klasztert jellemezte leginkább a román válaszok dominanciája, illetve az FK7 klaszterre volt a leginkább jellemző a magyar válaszok dominanciája.

A húszéves, két mérésből (T1 és T3) nyert adatokkal kideríthető, hogy a stabilitás (nincs változás) vagy a változás a jellemzőbb-e a húsz évet átfogó időszakban. Sankoff (2006, 114) a változás nyomon követéséről a következő elméleti és módszertani következtetést fogalmazza meg. A legtöbb panelkutatásban, ha egy trendvizsgálat kimutatta a folyamatban lévő változást, akkor a kutatók azt találták, hogy a csoportos adatok a változás irányának megfelelő

szerény növekedést mutatják. A panelkutatás tipikusan kettéosztja a beszélőket: többségükre a stabilitás, kisebb részükre viszont gyakran jelentős változás a jellemző. Ezt a következtetést az LB-eredmények is igazolták (Borbély 2015b). Az egyének többségére a stabilitás (21 fő) jellemző, és kisebb részükre a változás (12 fő) (2. táblázat, 1. és 2.). Az adatok elemzése itt nem fejeződik be, a további eredmények az FK-ra vonatkoznak. Kilenc beszélő esetén ugyanis a kétnyelvűség fenntartása stabil volt, és a változást mutatók közül három beszélőre az FK irányába történő változás volt a jellemző (2. táblázat, 1.1. és 2.1.1.). Újabb ismereteket nyerhetünk az FK-ról, ha egy-egy beszélő nyelvi életrajzát megismerjük.

1. STABILITÁS/NINCS VÁLTOZÁS	21
1.1. kétnyelvűség fenntartva	9
1.2. nyelvcsere befejező fázisai	12
2. VAN VÁLTOZÁS	12
2.1. visszafordult	5
2.1.1. kétnyelvűség fenntartása felé	3
2.1.2. nyelvcsere fázisokon belül	2
2.2. fokozatos a nyelvcsere trendje szerint	7

2. táblázat. Változástípusok: húsz év hatása (T1–T3) N = 33

FK a beszélő szintjén (30 év, T1234 minta)

Eckert (1997, 153) véleménye szerint a megismételt kutatások típusát aszerint vizsgálva, hogy a beszélők ugyanazok-e vagy sem, fontos szempont, hogy míg a trendkutatás csak a közösségi változást képes megragadni, addig a panelkutatás mind a beszélőn belüli, mind a közösségi változást. A T1234 mintából két (*A* és *B*) beszélő nyelvi életrajzát (profilját) a négy időpontban rögzített irányított beszélgetések és a részt vevő megfigyelések alapján mutatom be. A profilok időbeli síkjait nemcsak a négy terepmunka ideje határozza meg, hanem a nyelvi, identitásbeli és a közösséghez kapcsolódó emlékek¹⁰ sora is.

¹⁰ A nyelvi emlékek lecsapódása a nyelv és identitás kontextusában, például az identitásjelzés-elmélet (Le Page) keretében értelmezhető a társadalmi hatásokra válaszolva. Az emberek létrehozzák saját nyelvi rendszerüket (mindannyian egynél többnek vagyunk birtokosai) azért, hogy hasonlóak legyenek azokhoz a csoportokhoz, akikkel időről időre szeretnék beazonosíta- ►

Az *A* beszélő (vö. 2. táblázat, 1.1. csoport: FK1–FK1–FK1) 1949-ben született nő (a terepmunkák idején 41–51–61–72 éves volt), aki 12 osztályt végzett magyar iskolákban. Nagymamája a Bibliából tanította meg románul olvasni (T1). Kétegyházán dolgozott és kollégái idősök voltak, így velük általában románul beszélt. Házastársa apja romániai születésű, akinek romániai rokonai-val rendszeres kapcsolatot ápolnak. Történeteik vannak arról, hogy milyen jól őrzik még férje rokonainak lakhelyén a román hagyományokat és népviseletet. Karácsonykor, nyári szünetben és más alkalmakkor (temetés) odalátogatnak. Erős román nyelvi és közösségi kötődését interjúbeli narratívái (történeteik) is jól illusztrálják. Nyelvi gyakorlatai közössége tradicionális vonásait őrzik: a románokkal románul, a magyarokkal magyarul beszél, és ezt a szokását megtartotta (T4). Ezzel a szabállyal szülei és nagyszülei mintáját követi. T2 idején megemlíti, hogy a gyermekei korosztályába tartozókkal ezt a szabályt már nem tudja érvényesíteni (T2: „*A nagyanyád is román, miért nem tudsz te románul beszélni?*” *Azt válaszolta, hogy nem tanult meg, és miért is tanult volna meg, mert csak magyarul kell legtöbbször. Így hát az anyanyelvét el = elhagyja*). Húsz évvel később korosztálya tagjairól is hasonló történetet mesél, nem fogadják román szavait szívesen (T4: *felemeli a szemöldökét*). Foglalkoztatja a román–magyar nyelvcsere is, amiről kialakult véleménye van, és közössége részéről nehezen fogad el (T2: *Végül oda fogunk jutni, hogy mi, románok és román falu, és a gyerekeink, illetve az unokáink, vagy tudom is én, nem fognak tudni románul*). T3 idején egy új nyelvi gyakorlatáról számolt be. A közeli város áruházában dolgozó fia, ha egy romániai vásárló kéréseit/kérdéseit nem teljesen érti, anyját hívja telefonon, aki tolmácsként segít. T4 idején újabb nyelvi szokásokról számol be. A koronavírus megakadályozta a romániai látogatásokat, és ehelyett – heti rendszerességgel – Messengeren beszélgetnek. A baptista szertartásokról elmondja, hogy már csak bizonyos énekek hangzanak el románul, ezért a YouTube-on romániai prédikációkat és énekeket hallgat. A részt vevő megfigyelések igazolják, hogy a kétegyházi közösség is számontartja és ismeri (elismeri) *A* beszélő tradicionális nyelvi és közösségi kötődését. Egy magyar nyelvű baptista temetésen a lelkész felkérte *A* beszélőt, hogy a magyar nyelven éneklő kórus tagjaként énekelje el az elhunyt egyik kedves román egyházi énekét. Szimbolikus történetnek tudható be a magyar temetésen elhangzott egyetlen román énekhang esete.

-
- ▶ ni magukat. Mindkét csoport és ezek nyelvi sajátosságai együtt léteznek minden egyes egyén elméjében. [...] Aszerint viselkedünk – tudatosan vagy nem tudatosan –, ahogy szerintünk ahhoz a csoporthoz illik, amellyel beazonosítani kívánjuk magunkat (Le Page 1986, 23; idézi Coulmas 2006, 182).

FK szempontjából figyelmet érdemel *B* beszélő is, akinek a húszéves klaszterbesorolása egyedi változásokon ment át: FK5–FK5–FK1 (2. táblázat, 2.1.1. csoport). Vagyis egy magyarabb klaszterből a húsz év során eljutott a „legrománabb” FK1 klaszterbe. A négy terepmunka idején 23–33–43–54 éves férfi 18 osztályt végzett. A változást életében az hozta, hogy T2 és T3 között romániai román felesége lett, és közös gyermekük is született. Családjában így románul beszélnek, óvodás korú gyermeke T3 idején csak románul beszélt. *B* beszélő T3-as interjújában elmesélte, hogy a román beszélőközösség tagjai sorából valaki feltette neki a kérdést, hogy miért csak románul beszél gyermekével, miért nem tanítja meg magyarul beszélni? Ezt a reakciót *B* beszélő értetlenül fogadta, hiszen szerinte gyermeke az óvodában bizonyosan meg fog tanulni magyarul (T4: hároméves koráig ő is csak románul beszélt). T4 idején elmeséli, hogy lánya hétéves korában kezdte el az iskolát, és akkor is még csak románul beszélt (*én magyarul mondtam, ő románul válaszolt*). Beszélgetésünk közben (T4) mobiltelefonon felhívta immár gimnazista lánya, akivel románul beszélt. Egy nagy változás életében, hogy 2002-ben beiratkozott a temesvári egyetemre és 2009-ben kertészmérnöki diplomát szerzett. Romániai tanulmányai nyelvi gyakorlatairól szóló történeteit is elmeséli. Tanárai csodálkoztak, hogy magyarországi és tud románul (T4: *nincs akcentusom, amikor vámos voltam, mondták, nagyon jól beszélek románul*). Magyar általános és középfokú iskolákban tanult, és bár tudott románul olvasni, írni az egyetemen tanult meg. Nehéz volt, mert az előadásokon gyorsan kellett jegyzetelnie. Feleségével, lányával és az idősekkel továbbra is románul beszél.

Összegzés

Az LB-kutatásban a beszélőn belüli és beszélők közötti variabilitást és változást egy közösségben ugyanazzal az adatgyűjtési technikával, de eltérő időben (időmetszetekben) gyűjtött adatok összehasonlításával vizsgáljuk. Az elsődlegesen a nyelvcsere közösségi szintű folyamatára, nyelvi jelenségeire, a befolyásoló faktorokra irányuló figyelemmel párhuzamosan a fókusz húsz évvel később egyre inkább az FK kutatására, a kétnyelvűség értékeinek értelmezésére helyeződött. Emellett a kétnyelvű beszélőkre, a beszédre és identitásra vonatkozó jelenségek vizsgálata is teret nyert. Kiderült, hogyan tartható fenn, őrizhető meg egy életen át a román nyelv és identitás (vö. FK1 klaszter). Ha az egyén életkörülményei megváltoznak, akár még középkorúként is, egy magyar klaszterből (FK5) vissza, illetve el lehet jutni a „legrománabb” (FK1)

klaszterbe. A bemutatott egyéni esetek azt igazolják, hogy az intenzív romániai kapcsolatok jelentős szerepet játszanak a román nyelv megőrzésében, és ezáltal a kétnyelvűség fenntartásában.

Irodalom

- Bartha Csilla. 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései: Beszélők és közösségek*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bastardas-Boada, Albert. 2014. Linguistic Sustainability for a Multilingual Humanity. *Darnioji daugiakalbystė/Sustainable Multilingualism* 5. <http://dx.doi.org/10.7220/2335-2027.5.5134> (2023. febr. 15.)
- Borbély Anna. 2001. *Nyelvcseré: Szociolingvisztikai kutatások a magyarországi románok közösségében*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet Élőnyelvi Osztály.
- Borbély Anna. 2002. A nyelvjárási és a sztenderd változatok előfordulása a kétegyházi román iskola felső tagozatos diákjainak szókincsében. In *IV. Dialektológiai Szimpozion, Szombathely, 2001. augusztus 23–25.*, szerk. Szabó Géza – Molnár Zoltán – Guttman Miklós. 78–85. Szombathely: Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszék.
- Borbély, Ana. 2013. *Limba română și identitate românească în Ungaria: Aspecte dialectologice, sociolingvistice, onomastice și demografice*. Giula [Gyula]: Publicație a Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria, Dürer Nyomda Kft.
- Borbély Anna. 2014. *Kétnyelvűség – Variabilitás és változás magyarországi közösségekben*. Budapest: L'Harmattan Könyvkiadó.
- Borbély, Anna. 2015a. Studying sustainable bilingualism: comparing the choices of languages in Hungary's six bilingual national minorities. *International Journal of the Sociology of Language* (236): 155–179.
- Borbély Anna. 2015b. Egyéni fenntartható kétnyelvűség. *Nyelvtudományi Közlemények* (111): 9–35.
- Borbély Anna. 2016. Pozitív nyelvészet és nyelvi változatosság: Esettanulmány az élet-hosszig tartó tévhitekről és ezek nyelvhasználati következményeiről. In *Standard – nem standard. Variációk egy nyelv változataira: Válogatás a 18. Élőnyelvi Konferencia – Nyitra, 2014. szeptember 18–20. előadásaiból II.*, szerk. Kozmács István – Vančo Ildikó. 67–87. Lakitelek: Antológia Kiadó.
- Chambers, Jack K. 2009. *Sociolinguistic Theory: Linguistic Variation and Its Social Significance*. Revised Edition, Wiley-Blackwell. Singapore: Utopia Press Pte Ltd.
- Coulmas, Florian. 2006. *Sociolinguistics: The study of speakers' choices* (2nd edn). Cambridge: Cambridge University Press.
- Eckert, Penelope. 1997. Age as a sociolinguistic variable. In *The Handbook of Sociolinguistics*, ed. Coulmas, Florian. 151–167. Oxford: Blackwell.

- Eckert, Penelope. 2012. Three waves of variation study. *Annual Review of Anthropology* (41): 87–100.
- Fishman, Joshua A. 1965/2000. Who speaks what language to whom and when? *Linguistique* (2): 67–88. In *The Bilingualism Reader*, ed. Li Wei. 89–106. London – New York: Routledge.
- Fishman, Joshua A. 1971. The sociology of language: An interdisciplinary social science approach to language in society. In *Advances in the sociology of language, Vol. I*, ed. Fishman, Joshua A. 217–404. The Hague: Mouton.
- Gal, Susan. 1978. Peasant men can't get wives: Language Change and Sex Roles in a Bilingual Community. *Language in Society* (7): 1–16.
- Gal, Susan. 1979. *Language Shift: Social determinants of linguistic change in bilingual Austria*. New York: Academic Press.
- Gal, Susan. 2018. Szociolingvisztikai differenciáció. In *A nyelv politikája: Nyelvi antropológiai tanulmányok, Susan Gal válogatott tanulmányai magyar nyelven*, szerk. Vančo Ildikó – Kozmács István. 101–126. Nitra/Nyitra: Univerzita Konštantína Filozófa v Nitre Fakulta Stredoeurópskych Štúdií/Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara.
- Göncz Lajos. 1985. *A kényelvűség pszichológiája: A magyar–szerbhorvát kényelvűség lélektani vizsgálata*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Grosjean, François. 1982. *Life with Two Languages: An Introduction to Bilingualism*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Grosjean, François. 1995. A psycholinguistic approach to code-switching: The recognition of guest words by bilinguals. In *One speaker; two languages: Cross-disciplinary perspectives on code-switching*, eds. Milroy, Lesley – Muysken, Pieter. 259–275. Cambridge: Cambridge University Press.
- Grosjean, François. 2004. 2. Studying Bilinguals: Methodological and Conceptual Issues. In *The Handbook of Bilingualism*, eds. Bhatia, Tej K. – Ritchie, William C. 32–63. Malden, MA, USA–Oxford, UK–Victoria, Australia: Blackwell Publishing.
- Gumperz, John J. 1970. Verbal strategies in multilingual communication. In *Bilingualism and language contact*, ed. Alatis, J. Washington, DC: Georgetown University Press.
- Gumperz, John J. 1982. *Discourse strategies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hamers, Josiane F. – Blanc, Michel H. A. 1989/2000 (2nd edn). *Bilinguality and Bilingualism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hammersley, Martyn – Atkinson, Paul. 1983. *Ethnography: Principles in practice*. London: Tavistock.
- Haugen, Einar. 1950. The analysis of linguistic borrowing. *Language* (26): 210–231.
- Joó István. 2010. A kisebbségi önkormányzatiság visszasságai. *Archívum–mno*, http://mno.hu/migr_1834/a_kisebbségi_onkormanyzatisag_visszassagai-224310 (2023. febr. 15.)

- Kontra Miklós. 1987. *A Budapesti Szociolingvisztikai Interjú*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet Élőnyelvi Kutatócsoport. 1987. július 5. Sokszorosított anyag.
- Kontra Miklós. 1990. *Fejezetek a South Bend-i magyar nyelvhasználatból*. Budapest: Az MTA Nyelvtudományi Intézete, Linguistica series A, Studia et Dissertationes, 5.
- Kontra Miklós szerk. 2003. *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Budapest: Osiris Kiadó.
- KSH: http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_teruleti_04/. (2023. febr. 15.)
- Labov, William. 1982. Objectivity and commitment in linguistic science. *Language in Society* (11): 165–211.
- Labov, William. 1988. A nyelvi változás és változatok: Egy kutatási program terepmunka-módszerei. *Szociológiai Figyelő* (4): 22–48.
- Labov, William. 1994. *Principles of Linguistic Change. Volume 1: Internal Factors*. Oxford, UK–Cambridge, USA: Blackwell.
- Le Page, Robert B. 1986. Acts of identity. *English Today* (8): 21–24.
- Oláh Attila. 2012. A pszichológia napos oldala. *Magyar Pszichológiai Szemle* (1): 3–11.
- Pavlenko, Aneta – Blackledge, Adrian eds. 2004. *Negotiation of identities in multilingual contexts*. Clevedon, UK: Multilingual Matters.
- Réger Zita. 1980. *Vizsgálatok a cigánygyermek magyar nyelvi oktatása-nevelése köréből II*. Pécs: Sokszorosított anyag.
- Réger Zita. 1988. *A cigány nyelv: kutatások és vitapontok: Műhelymunkák a nyelvészet és társtudományai köréből IV*. 155–178. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Sankoff, Gillian. 2006. Age: apparent time and real time. In *The encyclopedia of language and linguistics* (2nd edn), ed. Brown, K. 110–116. Oxford: Elsevier.
- Saramandu, Nicolae. 1996. *Lingvistică integrală: Interviu cu Eugen Coșeriu realizat de Nicolae Saramandu*. București: Editura Fundației Culturale Române.
- Silverstein, Michael. 2003. Indexical order and the dialectics of sociolinguistic life. *Language and communication* (23): 193–229.
- Weinreich, Uriel. 1953. *Languages in Contact: Findings and Problems*. New York: Publications of Linguistic Circle of New York – Number 1.
- Woolard, Kathryn. 2008. Language and identity choice in Catalonia: the interplay of contrasting ideologies of linguistic authority. In *Lengua, nación e identidad: La regulación del plurilingüismo en España y América Latina*, eds. Süselbeck, K. – Mühschlegel, U. – Masson, P. 303–323. Frankfurt am Main/Madrid: Vervuert/Latinoamericana.

LONGITUDINAL RESEARCH ON BILINGUALISM (FROM 1990 TO 2021)

In this paper a longitudinal research will be presented, which aimed to explore the complexity and temporal dynamics of bilingualism. The data were collected in Kétegyháza, a Romanian settlement in Hungary, during four fieldworks (in 1990, in 2000, in 2010, and in 2021). The analysis of the data was carried out in the framework of theoretical and methodological development of sociolinguistics. The corpus, built up over thirty years, contains a total of 408 documented units. Within this, audio recordings were made with 20 people from 1990 four times (this means 80 documented units). The presented results refer to bilingualism and related social changes registered in the past three decades.

Keywords: bilingual community, bilingual individual, change survey, repeated research, Romanians in Hungary

LONGITUDINALNO ISTRAŽIVANJE DVOJEZIČNOSTI (1990–2021)

Studija govori o longitudinalnom istraživanju, čiji je cilj otkrivanje složenosti dvojezičnosti i njene vremenske dinamike. Podaci su sakupljeni u jednom rumunskom naselju u Mađarskoj tokom terenskog rada u četiri perioda (1990–2000–2010–2021). Obrada se odvijala i još uvek se odvija u skladu sa razvojem teorijskih i metodoloških okvira sociolingvistike. Korpus nastao tokom tri decenije sadrži ukupno 408 dokumentovanih jedinica. Zvučni zapis razgovora sa 20 osoba je od 1990. godine zabeležen u četiri navrata (80 dokumentovanih jedinica). Prezentovani rezultati se odnose na dvojezičnost registrovanu tokom tri decenije, kao i na evidentne društvene promene.

Gljučne reči: dvojezična zajednica, dvojezična osoba, ispitivanje promena, ponovljeno istraživanje, mađarski Rumuni